

L'HISTORIADOR ROC CHABÀS I LA LLENGUA

Josep M. Baldaquí Escandell

La taula redona que celebrem avui està dedicada molt justament al tema «L'historiador Roc Chabàs i la llengua». I remarque «molt justament» perquè en apropar-nos a la figura de Roc Chabàs (1844-1912) no podem oblidar que va ser, sobretot, un destacat historiador, i que fou dins d'aquest camp que va ocupar càrrecs importants —com ara el de Cronista de la Província d'Alacant o el de Canonge Arxiver de la catedral de València— i que va publicar treballs sobre el nostre passat tan meritoris com ara la coneguda *Historia de la ciudad de Denia* (1874), la *Génesis del derecho foral valenciano* (1902), el *Episcopologio valentino* (1909) o la revista *El Archivo*, que són sens dubte peces cabdals de la historiografia valenciana del tombant del segle.

Però a més, i com era habitual entre els estudiosos de la seua època, Roc Chabàs tenia una visió global del camp de les humanitats, i estava interessat no únicament en els estudis històrics, sinó també en d'altres matèries afins. I així, se'ns mostra com un erudit interessat en multitud d'aspectes, tots ells relacionats amb la cultura de la seua terra. Així, sabem que Roc Chabàs era considerat pels seus contemporanis una autoritat, no tan sols en el camp de la ciència historiogràfica, sinó també en el camp de l'erudició literària i lingüística. Recordem, per exemple, que el 1906 va ser convidat pel mateix Teodor Llorente a acudir dins de la representació valenciana al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana.¹

L'interés de Chabàs per la llengua i la literatura el podem comprovar en el títol de la revista *El Archivo*. L'original era exactament *El Archivo. Revista literaria semanal*. Malgrat que a partir del segon volum Chabàs va canviar aquest títol pel de *El Archivo. Revista de ciencias históricas*, més acord amb el contingut real de la publicació, la intenció originària va subsistir. Així, al començament del volum IV, podem llegir una nota de redacció titulada «**Nuestros propósitos**»² en la qual se'ns recorda que el propòsit inicial de la revista, explicat en una nota semblant a aquesta en el volum I, era el de

«recoger la historia escondida en nuestros archivos ó en manos de los aficionados, dar á conocer los descubrimientos modernos de arqueología y numismática, y al mismo tiempo amenizar estos estudios con las flores de la

1.- Veg. Manuel BAS CARBONELL, «Comentarios a la obra de don Roque Chabàs» introducció a l'edició facsímil de l'obra de Roc CHABÀS I LLORENS, *Historia de la Ciudad de Denia*. Dénia, 1874. Ed. facsímil: Alacant, 1985, p. XXVI.

2.- Pàgs. 1-2.

literatura, he aquí lo que será objeto de esta Revista»

Quan fa alguns anys em vaig interessar per la figura de Chabàs, el meu interès radicava precisament en aquestes «flores de la literatura», és a dir, en el seu interès en les nostres lletres. I intentava veure l'aportació que aquest personatge, un dels intel·lectuals més destacats de la seua època, havia fet a la Renaixença valenciana en la seua revista *El Archivo*.

Tots sabem que la Renaixença va ser un moviment de recuperació cultural, i, al mateix de temps, de presa de consciència nacional —encara que al País Valencià això darrer s'ha de dir amb reserves— que en l'època d'edició d'*El Archivo* estava encara vigent³. El fruit del meu interès per la figura de Chabàs va ser constatar que, si bé no va participar en aquest moviment en qualitat de literat, i tampoc no va ser una figura de gran projecció pública, la seua participació a la Renaixença va ser molt destacada, tant en el seu aspecte d'historiador com en el d'investigador de la nostra història literària. I aquests aspectes, sobretot el segon, han estat injustament oblidats.

Ricard Blasco, un dels estudiosos més lúcids que s'han interessat pel tema de la Renaixença, assenyala «els voltants del 1892» com a data de liquidació del moviment perquè hi ha una atonia cultural que ell troba reflectida en «les escasses reedicions dels clàssics» o «l'escàs interès en els estudis gramaticals o lexicogràfics». Nosaltres, recordem, però, que les edicions de Chabàs són totes posteriors a aquesta data —amb l'excepció de la comentada de la Festa d'Elx, que va ser publicada el 1890— i fem notar que el nostre canonge va demostrar tenir un interès continuat pels temes gramaticals i lexicogràfics, interès que queda reflectit amb freqüència a *El Archivo*. Així, per exemple, al volum II Chabàs va publicar una bibliografia titulada «Obras para el estudio del valenciano»⁴, en què reuneix «cuantos datos hemos visto sobre trabajos didácticos y otros, que es preciso tener para conocer el valenciano antiguo». S'hi apleguen un total de vint-i-dues obres de diversa temàtica i importància, des d'elogis de la llengua fins a escrits de caràcter normatiu i ortogràfic. El gros de l'article són els diccionaris, dels quals hi ha un total de dotze de diversos autors i importància, com ara els de Ros, Maians, Dempere, Fuster, Lamarca, Escrig, Rosanes, Cabrera i fins i tot el Nebrija català. De tota manera, Roc Chabàs és conscient que «aún están por escribir la gramática y el diccionario valenciano», tema que sabem que li interessava molt.⁵

I si continuem amb els comentaris de Ricard Blasco, assenyalem com aquest estudiós considera la revista *El Archivo* —Ajuntament amb la *Revista de Valencia* (1880-1883)— com una de les màximes aportacions periodístiques a la Renaixença valenciana, malgrat el fet, això sí, d'estar totes dues escrites en castellà.⁶

3.— Sabem que l'any 1883 havia sol·licitat una reunió de Lo Rat Penat per tractar de l'elaboració d'un diccionari valencià-castellà, obra que fins i tot s'ofereix a fer ell mateix sempre que tingüés l'ajuda de la institució. Més endavant, es queixa en una carta a Teodor Llorente de la indiferència dels socis de Lo Rat Penat pel tema i li demana que hi intercedesca. Veg. Francesc PÉREZ MORAGON, «Chabàs, antecedent tímid d'una reivindicació actual» dins d'*Arguments*, 3. València, 1977, pàg. 122, n. 2.

3.— Recordem que la revista s'edità des del 1886 al 1893, i que les fites cronològiques més habituals de la nostra Renaixença la fan finalitzar entre el 1878 (Manuel Sanchis Guarnier), els voltants del 1892 (Ricard Blasco), el mateix 1893 (Alfons Cucó), any de la finalització de la revista o, fins i tot, l'allarguen fins el 1909 (Joan Fuster). Veg. Manuel SANCHIS GUARNER, *Renaixença al País Valencià*. València, 1968, pp. 29 i ss; Ricard BLASCO LAGUNA, *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*. L'Alcúdia, 1984, p. 32; Alfons CUCÓ, *El valencianisme polític*. València, 1971, p. 27; Joan FUSTER, *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*. València, 19802, p. 43 i ss.

4.— Pàgs. 90-91.

6.— *Op. cit.*, p. 33.

Roc Chabàs i Teodor Llorente, amb els poetes i escriptors de "Lo Rat-Penat", després d'un banquet a "Miramar".

Un dels temes —a més de la historiografia— a què Chabàs va dedicar la seua atenció, va ser la història de literatura valenciana. En aquest camp va publicar diversos estudis centrats en els escriptors valencians de l'edat mitjana, estudis que, encara avui, conserven gran part del seu interès. És el cas de la seua edició crítica i estudi del text de la Festa d'Elx⁷, de reedició de *La brama dels llauradors* de Jaume Gassull (1901), de l'*Estudio sobre los sermones valencianos de san Vicente Ferrer* (1903), o l'edició crítica de l'*Espill* de Jaume Roig⁸ (1905), que encara conserva en l'actualitat un gran interès.

En els meus treballs sobre la revista *El Archivo*, fets des d'una òptica literària i lingüística, constatava l'interès de Chabàs per l'estudi de la nostra literatura, interès que se centrava en l'obra d'autors valencians, sobretot medievals, però també d'èpoques més properes a nosaltres. A més, a *El Archivo* trobem articles biogràfics sobre Sant Vicent Ferrer, Jaume Roig, el canonge Genís Fira (un dels participants en el certàmen poètic del 1474 que va donar lloc al primer llibre imprès en català), però també hi trobem estudis dedicats a Carles Ros o d'altres en què es passa revista a aspectes de plena actualitat, com el que porta per títol «Lo moviment lliterari artístich y arqueològich á Valencia en 1889»⁹ en el qual s'inclou una nota elegíaca a la mort de Vicent Wenceslau Querol. Hi trobem també articles dedicats a la publicació de textos literaris, com ara l'edició d'una nadala popular del segle XVI trobada a l'arxiu parroquial d'Oliva. I, com no, també hi ha bastants articles sobre temes filològics: lexicografia, onomàstica, gramàtica, etc, fins a un total de trenta-

8.— Existeix una edició facsímil recent del manuscrit de la Biblioteca Vaticana, que és l'únic existent, i sobre el que va treballar Chabàs per a la confecció del seu treball. Està editat per l'editorial Del Sènica al Segura, i té un apèndix amb nombrosos documents sobre Jaume Roig.

9.— *El Archivo*, vol. IV, pàgs.. 39-42.

7.— «El drama sacro de la Virgen de Elche» dins de *El Archivo*, volum IV, pàgs. 203-214. Hi podem llegir, a més de la publicació crítica basada en quatre dels textos existents, un important estudi de l'obra fet per Chabàs que arriba a la conclusió que aquesta es basa fil per randa en la *Llegenda àuria*, i que malgrat la tradició popular que situa els seus orígens al 1370, la forma actual del drama és de començaments del segle XVII.

Fotogravat d'En Teodor Llorente Olivares, imprés en un recull dels seus poemes. Biblioteca del Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia.

Revista *El Archivo*. Dénia, 1886-1887. Bibl. del Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia.

10.— Veg., per exemple, vol. I, pp. 57-59, 65-66, 73-74, 81-83, 89-91 i 307-309; vol. II, pp. 90-91, 152-158 i 193-198; vol. III, pp. 46-47, 182-184, 189, 233-236, 251-253 i 296-302; vol. V, pp. 107-111, 130-131 i 307-308; vol. VII, pp. 351-353.

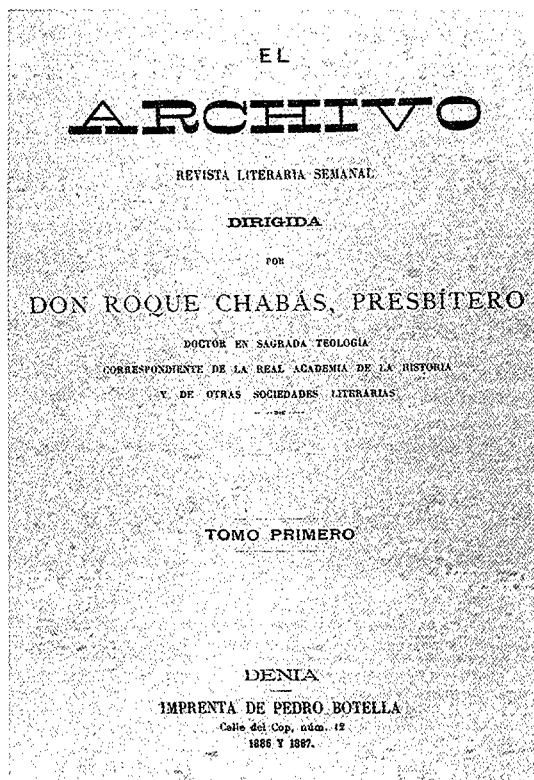
11.— *El Archivo*, vol. I, pàgs. 57-59, 65-66, 73-74, 81-83, 89-91 i 374-375.

dos articles que mostren, d'una o altra manera, l'interés del canonge per tots aquests temes.¹⁰

Vaig ara a centrar-me en un tema que encara conserva l'actualitat i que personalment m'interessa molt per la meua dedicació a la didàctica. Són els articles de *El Archivo* dedicats a l'ensenyament de la llengua. N'hi trobem un parell titulats «La enseñanza de la gramática castellana en las escuelas del Reino de Valencia» i «Estudios sobre el valenciano»¹¹, en què es planteja la necessitat d'escriure una gramàtica del castellà per a ús dels valencians, ja que aquests, com sols parlen la seua llengua no poden entendre la gramàtica castellana, i és per açò que l'alumne valencianoparlant quan

«a los doce años sale de la escuela, olvide todo cuanto aprendió: pues el leer no le sirve, porque no entiende los libros que le presentan: escribir no sabe, fuera de formar las letras, por que si para manifestar su pensamiento tiene ideas, que oralmente podría expresar con palabras valencianas, ni sabe como se escriben éstas, ni puede hacerlo en castellano, cuya correspondencia ignora»

El canonge era conscient del problema, i encara que sabia que «el orden rigurosamente lógico sería empezar por el valenciano, aprender su gramática y luego el castellano y la suya», afirma tot seguit que «bastaría á mi entender el estudio de la gramática castellana comparada con la valenciana». Des d'un

SPILL

LIBRE DE LES DONES

MESTRE JACME ROIG

EDICIÓN CRÍTICA
CON LAS VARIANTES DE TODAS LAS PUBLICADAS Y LAS DEL MS. DE LA VATICANA
PRÓLOGO, ESTUDIOS Y COMENTARIOS

ROQUE CHABÁS

BARCELONA
«L'Alcega»
Ronda de l'Universitat, 20MADRID.
Librería de M. Murillo
Alcalá, 7

1995

punt de vista didàctic, el mètode que planteja és del tipus gramàtica-traducció, basat en l'anàlisi contrastiva català-castellà i en la graduació de les dificultats. Encara que vist des d'una òptica actual el mètode pot ser qüestionat, vist des del 1887 era una aportació molt interessant, sobretot si considerem la manca d'estudis didàctics al País Valencià.

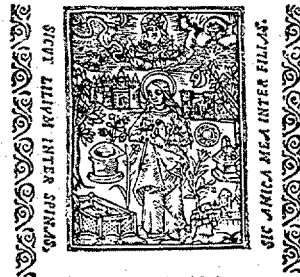
Chabàs també s'hi planteja una altra pregunta central per a l'ensenyament de la llengua: Quin ha de ser el model de llengua que s'ha d'emprar? El sentit comú li assenyalava que «el orden lógico sería escribirlo en valenciano, pues los que lo han de estudiar no saben otra cosa» però de seguida rectifica el criteri tot dient que «á mi modo de ver el libro se ha de escribir en castellano y se ha de hacer de modo que no aparezca por otra parte el absurdo indicado». De tota manera, el canonge s'inclina per utilitzar en les parts escrites en català «el lenguaje vulgar, pero depurado, hasta allí donde sea menester, sin desfigurarlo», prenent per tant partit per una via intermèdia entre el llenguatge arcaic, emprat per «los amantes á las glórias valencianas» i que és absurd per a l'ensenyament per tractar-se d'una varietat «ya anticuada», i un «lenguaje chabacano, lleno de solecismos é incorrecciones». Així, es decanta cap a una solució d'equilibri camí entre les formes massa conservadores i les radicalment col·loquials.

De tota manera, el fet és que, en aquest article, sembla que només li

LIBRE DE LES

DONES, MES VERAMENT

dit de consells profitosos y saludables, axi per al regiment y orde de la vida humana, cò pera aymentar la deuocio de la immaculada Concepcio de la sacratissima verge Maria, fet per lo magnifich mestre Jaume Roig. Ara nouament corregit y esmenat de moltes faltes, y de nou affegit la disputa, o proces de viudes y donzelles: Fet per los Magnifichs mossen Jaume Sitjana generos, y mestre Lloys Ioan Valentí, doctor en Medicina, ab vna sentencia del honorable y discret Andreu Martí Pineda Notari.

EN VALENCIA.
Per Ioan de Arcos, a les espaties del
studi general. 1561.

Primera pàgina del llibre "Spill o Libre de les Dones, per Mestre Jacme Roig", publicat l'any 1905. Biblioteca del Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia.

Edició de 1561 del "Spill o Libre de les Dones".

preocupa l'ensenyança del castellà i, per justificar-la, dedica un apartat sencer a «*la importancia del estudio del idioma castellano*», el qual hom té «*necesidad imprescindible de saberlo hablar*». I en aquesta línia arriba a dir que «*el uso del dialecto es un grande obstáculo para el progreso*». L'anàlisi ideològica ens mostra la dicotomia diglòssica entre dialecte (valencià) i idioma (castellà), reforçada pel prejudici «retrocés» vs. «progrés».

En l'article titulat «Nuestro Regionalismo»,¹² en què Chabàs es posiciona ideològicament pel que fa a l'abast que havia de tenir el moviment de la Renaixença, podem llegir un tímid al·legat a favor de l'ensenyament del català als xiquets valencians:

«Tenemos la convicción de que el número de los que en el reino de Valencia saben leer y escribir aumentaría notablemente si en las poblaciones rurales se enseñase á leer y escribir en valenciano al mismo tiempo que en castellano y si en nuestra lengua regional se escribiese, literariamente se entiendo, algun periódico y libro ad hoc»

Veiem en aquestes frases que Roc Chabàs expressa per primera vegada la possibilitat de l'ensenyament de la llengua pròpia a les escoles del País Valencià, però el que no queda gens clara és la motivació que el fa plantejar-s'ho. Afirma que l'analfabetisme disminuiria, i d'això podríem deduir que la finalitat fonamental d'aquesta introducció de la llengua a l'escola és la purament didàctica: Chabàs diu que l'ensenyament del català seria un recurs per reduir la tasa d'analfabets en castellà i, evidentment, de retop també en català, malgrat que en això darrer el canonge no és gens explícit. És el que en l'actualitat coneixem per «programes de bilingüisme transicional», en què els alumnes són inicialment escolaritzats en la seua primera llengua (minoritzada) que progressivament és substituïda per la llengua dominant. Aquests programes estan orientats a l'assimilació lingüística, però se'n diferencien perquè intenten una transició escolar no traumàtica per al nen.

De tota manera fem notar que el contingut d'aquestes afirmacions és acord amb les que fa a l'article sobre l'ensenyament que hem comentat abans, però ara arriba a parlar clarament d'ensenyament del català a l'escola, mentre que en aquell article únicament parlava d'ensenyar gramàtica comparada de totes dues llengües utilitzant com a llengua vehicular de les classes el castellà. En aquesta ocasió es veu per tant un avanç tímid respecte de les opinions vessades amb anterioritat, sense que puguem parlar encara d'una visió normalitzadora en Chabàs.

A partir d'una lectura global de *El Archivo* podem veure no sols la participació de Roc Chabàs en el moviment cultural i literari del seu temps, sinó també seues expectatives del que havia de ser la Renaixença al País Valencià. Així, podem veure que hi va opinar respecte de temes tan fonamentals com ara l'ensenyament del idioma, la necessitat de treballs filològics —sobretot gramaticals i lexicogràfics—, la normalització idiomàtica i cultural, l'abast polític del moviment renaixentista, etc.

En primer lloc, hem de destacar el fet que la seua publicació, *El Archivo*, fos una de les poques que durant el període renaixentista es dedicà al País Valencià a estudiar la nostra cultura, encara que l'aparició de temes estrictament

12.— *El Archivo*, vol. III, pàgs. 281-286.

filològics o literaris no passe de ser circumstancial.

Valorem també molt especialment l'interés que Chabàs demostrà pels estudis gramaticals i filològics, base imprescindible per a qualsevol intent de revalorització idiomàtica. Dins d'aquesta línia considerem molt important, malgrat les limitacions que presenta, que fos el primer que es va plantejar d'una manera pràctica l'elaboració d'un mètode escolar per a l'ensenyament de l'idioma, amb una concepció molt valuosa, sobretot si es té en compte la manca d'una tradició didàctica anterior a les nostres terres.

Malgrat que l'interés del canonge pel català és sobretot erudit i instrumental, sense que arribe a plantejar-se la necessitat de la recuperació d'un ús normalitzat del català al País Valencià, la seua aproximació a l'estudi de la llengua i literatura la fa des d'una òptica científica, allunyat de motivacions merament folklòriques o sentimentals, la qual cosa fa que el seu valor encara es conserve en l'actualitat. Es tracta d'un element clarament positiu, ja que la manca d'una visió normalitzadora de l'ús de la llengua s'ha de veure dins d'unes coordenades històriques, com a resultat d'un procés que venia de lluny, i dins del context del seu temps, on ningú no es plantejava la necessitat de recuperació de l'ús culte i normalitzat del català.

Per últim hem d'assenyalar també mancances importants en la concepció que tenia Chabàs del que havia de ser el moviment de la Renaixença al País Valencià. Pensem que la falta de fe en les possibilitats dels valencians com a poble, fruit potser d'un cert pessimisme històric, el van dur a una concepció estrictament cultural d'aquest moviment, diferenciant-lo clarament de l'abast polític que va tenir a Catalunya. Açò evidentment s'emmarca dins de la concepció de la Renaixença que tenien la resta dels patricis locals, i produeix una actitud sucursalista dins dels àmbits polític i cultural. Malgrat això, creiem que Chabàs és un home excepcional dins del seu temps i que la seua obra s'ha de valorar més pels continguts positius que acabem de veure que per les contradiccions que hi puguem trobar, contradiccions que, com sabem, eren generals entre els valencians de l'època.